

ÖDEMELER BİLÂNÇOSU GENEL TEORİSİ : SERBEST PİYASA, KARMA EKONOMİ VE PLANLI EKONOMİLERDE

Doç. Dr. M. Erol İYİBOZKURT

Ödemeler bilânçosu denkleğini sağlama da fiyat ve gelir mekanizmalarının tek başlarına yetersiz olduğu açıktır. Ayrıca her iki mekanizma bir ekonomi de iç içe çalışırlar. Gelir ve fiyat mekanizmasının birlikte işleyişini ele alan bazı iktisatçılar vardır (1). Bunlardan ilki A.C. Harberger'in yaptığı çalışmadır. A.C. Harberger fiyat ve gelir mekanizmalarını özetledikten sonra bazı varsayımlar altında millî paranın değer kaybetmesi sonucu her iki mekanizmanın birlikte işleyişini genel bir modele dayandırmaktadır. S. Laursen ve L.A. Metzler soruna ticaret hadlerini de katarak, W.F. Stolper'de ithalât fiyatlarının önemi üzerinde durarak açıklık getirmeye çalışmışlardır. Fakat bu konuda asıl gelişme S.S. Alexander tarafından yapılmıştır.

I — S.S. ALEXANDER'İN MASSETME YAKLAŞIMI

S.S. Alexander (2) analizine fiyat mekanizmasının özünü teşkil eden elâstikiyet kavramının kısmî elâstikiyet olmayıp, toplam elâstikiyet olduğunu belirterek girer. Kısmî elâstikiyette sadece fiyat mik-

-
- (1) A. C. Harberger, Currency Depreciation, Income and the Balance of Trade, Journal of Political Economy, February 1950. S. 47 - 60; S. Loursan and L. A. Metzler Flexible Exchange Rates and the Theory of Employment, Review of Economics and Statistics, November 1950, S. 281 - 99; W. F. Stolper, The Multiplier, Flexible Exchange Rates and International Equilibrium, Quarterly Journal of Economics, November 1950.
 - (2) S. S. Alexander, Effects of a Devaluation of a Trade Balance, IMF Staff Papers, Val. II., April 1952, S. 263 - 78; ve Affects of a Devaluation : A Simplified Synthesis of Elasticities and Absorption Approaches, American Economic Review, Vol. 49, March 1959, S. 23 - 42

tar ilişkisi söz konusudur. Toplam elâstikiyette de yine fiyat miktar ilişkisi vardır; Fakat, burada miktardaki değişmeler sadece fiyat yüzünden değil, millî paranın değer kaybetmesi sonucu ortaya çıkan tüm ekonomik değişmelerin sonunda ithalât ve ihracat miktarlarındaki değişmeleri kapsamaktadır. Böylece, fiyat değişmeler, millî paranın değer kaybetmesinden farklı olabilirler. Halbuki ekonomideki en önemli değişmeler gelir değişmeleridir. Bu yüzden millî paranın değer kaybetmesi yardımıyla ödemeler bilânçosu düzeltme işlemi her iki mekanizmayı da içeren tüm ekonomideki değişmelerle açıklanmaya çalışılmalıdır. S.S. Alexander'a göre «gelir - massetme yaklaşımı» ile bu yapılabilir.

Gelir - Massetme Yaklaşımında;

$B =$ Dış ticaret dengesi (ödemeler bilânçosu denkleği olarak da düşünülebilir)

$A =$ Massetme

$Y =$ Millî gelir (toplam mal ve hizmet üretimi)

S.S. Alexander'in massetmeden anladığı; yurtiçinde satılan mal ve hizmet toplamı, yani yurtiçinde massedilen mal ve hizmet toplamıdır.

Böylece, net dış ticaret dengesi;

$B = Y - A$ olur. Bütün miktarlardaki değişmeleri küçük harflerle gösterirsek,

(1) $b = y - a$ olur. Yani, dış dengedeki değişiklik, yurtiçi üretimdeki değişiklikten mal ve hizmetlerin yurtiçinde massedilen miktarındaki değişmelerin çıkarılmasıyla elde edilir.

Burada bir noktaya açıklık getirmekte fayda vardır. Bu analiz reel ve parasal yönden düşünülebilir. Fakat biz sadece reel yönü üzerinde duracağız. Şimdi sorunu reel yönden ele alarak açıklamalarınıza devam edelim.

Millî paranın değer kaybı y ve a 'ya nasıl etki eder?

Bir kere mal ve hizmetlerin massedilmesi reel gelire (yani toplam mal ve hizmet üretimine bağlıdır) ve ayrıca fiyat seviyesine de bağlıdır. Bu bağlılık şu formülle ifade edilir;

(2) $a = cy - d$

Burada «C» massetme meyli (toplam mal ve hizmet üretiminin ne kadarının yurtiçinde emileceğini gösteren temayül - aynı tüketim meyli ve yatırım meyli toplamları) gibi düşünülebilir. «d» ise millî paranın değer kaybının massetme üzerine dolaysız etkisi (massetmenin dolaysız etkisi) olarak nitelendirilebilir.

(1) no.lu eşitlikteki «a» nın yerine (2) no.lu eşitlikteki değeri konarak;

$$(1) b = y - a$$

$$(2) a = cy - d$$

$$b = y - (cy - d) \text{ veya}$$

$$b = y - cy + d \text{ veya}$$

(3) $b = (1 - c)y + d$ genel formül elde edilir. Böylece dış dengeye mal ve hizmet üretimindeki artışın olumlu; yurtiçinde massetilen mal ve hizmet miktarındaki artışın olumsuz etki edeceği açıktır. Eğer millî paranın değer kaybetmesinin massetmeye olan dolaysız etkisi sonucunda yurtiçinde massetilen mal ve hizmet miktarındaki azalışlarda dış dengenin lehe gelişmesinde rol oynayacaktır. Kısaca, b'nin lehe gelişmesi için y ve d'nin mümkün olduğu kadar yüksek değer almaları; c'nin ise 1. den küçük olması (C/1) gerekmektedir.

Böylece (3) no.lu ana formülden ulusal paranın değer kaybının gelir üzerine etkisi; veya C'nin büyüklüğü, veya herhangi bir gelir seviyesinde millî paranın değer kaybının dolaysız olarak «emme» üzerine etkisi görülebilir, yani d» nin büyüklüğü. Fakat bu soruların cevabını hakıyla verebilmek için millî parası değer kaybeden ülkeyle dünyanın diğer ülkelerinde (millî paranın değer kaybından sonra ortaya çıkan) tüm ekonomik değişiklikleri dikkate almak lâzımdır. Bu tür bir yaklaşım imkânsız olduğundan burada bazı önemli noktalar üzerinde durulacaktır.

1) Millî paranın değer kaybının gelir üzerine etkisi

Millî paranın değer kaybının gelir üzerine etkisi çeşitli şekillerde kendisini gösterecektir.

Atıl kaynaklara etkisi :

Ekonomide atıl kaynaklar varsa (ekonomi tam istihdamının altında ise) ulusal paranın değer kaybı ihracatı artırarak ve çoğaltan koluyla harcamaları yükselterek kaynakların tam kullanımını sağlayacaktır. Böylece y pozitif olarak artarak « b » nin lehe gelişmesi mümkün olacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken bir noktada atıl kaynakların kullanımı sonucunda ortaya çıkan mal ve hizmetlerin büyük bir kısmının elde tutulmamasıdır (Hoarding). Bundan da anlaşılan C (1 olması gerektiğidir. Eğer $C = 1$ veya $C) > 1$ ise, b lehe gelişmeyecektir. Bu yüzden tam istihdamın altında olan bir ekonomide C (1 ise ulusal paranın değerini düşürmekle b 'yi olumlu yönde geliştirme şansı vardır.

Ticaret hadleri etkisi :

Normal olarak millî parası değer kaybeden bir ülkenin ticaret hadlerinin o ülkenin aleyhine döneceği açıktır. Ticaret hadlerinin ülkenin aleyhine dönmesi de ödemeler bilançosunun aleyhe geliştirecektir (Örneğin t kadar). Bu da ülkenin reel gelirinin t kadar azalacağını gösterir. Bu noktanın üzerinde bir miktar durmak gerekecektir. Çünkü, ilk anda düşünülen ticaret hadlerinin ülkenin reel gelirini düşüreceği ve dolayısıyla ithalâtı azaltarak dış dengeyi lehe çevireceğidir. Ama durumu şu şekilde ele almak gerekir: Ticaret hadleri yüzünden düşen reel millî gelir sadece ithalât talebini azaltmaz, aynı zamanda yurtiçi talebi de azaltır. Böylece t kadarlık bir reel gelir azalışı, « $emme$ » y i de ct kadar azaltacaktır. « $Emme$ » nin ct kadar azalması da yukarıdaki ana formülden takip edilebileceği gibi, ödemeler dengesine olumlu etki yapacaktır. Sonuç olarak ticaret hadlerinin aleyhe dönmesinin, toplam etkisi; $(t - ct)$ veya $(1 - c) t$ olacaktır. Varsaydığımız üzere, eğer « t » negatif ve c (1 ise, ticaret hadlerindeki aleyhe gelişme dış dengede de aleyhe gelişmeyle sonuçlanacaktır. Ticaret hadlerindeki aleyhe gelişmenin, dış dengeyi lehde geliştirebilmesi için muhakkak $c < 1$) şartı gerekecektir.

Özetle söylemek gerekirse, toplam gelir etkisi (atıl kaynak etkisi ve ticaret hadleri etkisi); $(1 - c)$ nin getirdiği değişmeye olan çarpımına eşittir; yani, $(1 - c) y$ dir. Toplam gelir etkisindeki atıl kaynak etkisinin (tam istihdamın altında bulunulması kaydıyla) genellikle dış dengeye olumlu ve ticaret hadleri etkisinin olumsuz oldu-

ğu düşünülebilir. Bu yüzden toplam gelir etkisi iki zıt etkinin net durumunca tayin edilecektir.

2) Massetmenin dolaysız etkisi

Ekonomi tam istihdamda ve $c - 1$ veya $c - 1$ ise; dış dengeyi lehe çevirmenin dayanağı massetmenin dolaysız etkisi «d» dir. Massetmenin dolaysız etkisi genellikle ulusal paranın değer kaybı karşısında yükselen fiyatlar yüzünden tüketim ve yatırım harcamalarının azalmaya başlamasından ileri gelir. Bu yüzden «massetmenin dolaysız etkisi», fiyatlar ve parasal gelirler beraberce yükselirken, reel geliri azaltan bütün etkiler diye tanımlanabilir. Bu etkileri; pigou etkisi (cash balance affect), gelir dağılımı etkisi, para hayali etkisi ve diğer etkiler diye dört grupta toplamak mümkündür.

Pigou etkisi :

Ulusal paranın değer kaybı sonucunda, ekonomide fiyatların yükselmesi ve parasal gelirin artması (para arzı sabit varsayıldığında) tasarrufların değerini düşüreceğinden, ekonomi tasarruf açığını kapatmak için tüketim ve yatırım harcamalarını kısacak, halk elinde atıl balanslar bulunduracaktır. Bu da dış dengeyi leke çevirecektir.

Gelir dağılımı etkisi :

Ulusal paranın değer kaybı sonunda, ülkede fiyatların yükselmesiyle sabit gelirli gruplardan (ücret ve maaşlılardan) değer gelir grupları lehine gelir bölüşümünü değiştirecektir. Bunun başlıca nedeni ücret ve maaşların fiyat yükselişlerini arkadan takip etmeleridir. Böylece marjinal massetme meyli yüksek olan gruplardan (tüketim ve yatırım harcamasını fazla yapan) düşük olan gruplara kayma olduğundan massetmede bir azalma beklenebilir. Bu da dış dengenin lehe gelişmesi sonucunu doğurabilir. Fakat burada üzerinde durulması gereken nokta, marjinal massetme meyli düşük diye adlandırdığımız grubun «kâr» elde eden grup olduğu düşünülürse ve onların da marjinal yatırım meylinin yüksek olabileceği kabul edilirse, bu etkiden beklenen sonuç alınmayabilir.

Para hayali :

Millî paranın değer kaybetmesi sonucunda fiyat yükselmeleriyle halkın parasal geliri artacaktır (reel geliri azalsa veya sabit kalsa bile). Eğer halk parasal gelir artışlarına, fiyat yükselişlerinden daha az dikkat ediyorsa; parasal gelirleri artmış olsa bile eskisi kadar harcamada bulunmayacaktır. Bu da massetmeyi azaltarak dış dengeyi lehe çevirici bir etki yapabilir.

Diğer etkiler :

Yukarıda bahsedilmeyen başka nedenlerle de halkın harcamalarını arttırıp, azaltması söz konusu olabilir. Bu durumlar da dış dengeye olumlu veya olumsuz etki edecektir. Örneğin, millî paranın değer kaybından sonra fiyat artışları bekleniyorsa, tüketiciler harcamalarını arttıracaklardır. Bu da massetmeyi arttırarak dış dengeyi aleyhte geliştirir. Ayrıca, ulusal paranın değer kaybı ithal malları fiyatlarını arttırarak yatırımların çekiciliğini azaltabilir veya massetmeyi kısarak dış dengeye olumlu etki yapabilir.

Üzerinde durulması gereken bir nokta da bütün etkilerin aynen bahsedildiği şekilde dış dengeye etkisinin mümkün olmadığıdır. Ekonomideki şartlara ve zamana göre bu etkiler değişik şekilde kendisini gösterecektir. Ayrıca açıktır ki, ulusal paranın değer kaybetmesiyle bahsedilen etkilerle dış denge arasındaki ilişkinin oransal olmayacağıdır. Açıklamaya çalıştığımız üzere, massetme yaklaşımında fiyat mekanizmasının dayandığı toplam elastikiyet kavramından fazla bir şey getirmediği, kısmî elâstikiyetlerin ise daha faydalı olduğu görülmektedir.

Ödemeler bilançosu denkleğinde massetme yaklaşımı, dış dengeyi sağlamak için güdülecek politikalarda yol göstericilik yapabilir. Eğer ekonomi tam istihdamın altında ise, dış dengeyi elde etmede en iyi yol muhakkak ki, devalüasyon olacaktır. Fakat ekonomi tam istihdama yakın veya tam istihdamda bulunuyorsa, ekonomideki massetmeyi azaltmak için deflasyonist politikalar (para ve kredi politikalarıyla yatırım ve tüketimi kısmak; yatırımı lisans, tüketim maddelerini vesikaya bağlamak; satış ve gelir vergilerini yükseltmek; ithalât harcamalarını kısmak için kotalar koymak v.s.) düşünülebilir. Fakat bu gibi tedbirlerin de işsizlik yaratarak, mal ve hiz-

met üretimini düşüreceği, ihracatı azaltabileceği düşünülürse politika seçiminde çok dikkatli davranılması gerekmektedir.

II — MASSETME YAKLAŞIMINA YÖNELTİLEN TENKİDLER

S.S. Alexander'in massetme yaklaşımına en büyük tenkit F. Machlup'tan gelmiştir (3). F. Machlup'a göre massetme yaklaşımını nisbî fiyatları dikkate almamıştır. Bir ekonomide ulusal paranın değerini düşürmekle mal ve hizmet üretimini artırmanın üç yolu vardır; a) üretim imkânlarının tam kullanımını sağlamakla, b) ticaret hadlerini ülkenin lehine çevirmekle, c) nisbî fiyat değişiklikleri nedeniyle üretim unsurlarını daha etkin bir biçimde yeniden dağıtmakla.

F. Machlup'a göre S.S. Alexander sadece ilk iki imkân üzerinde durmuş, üçüncü imkânı dikkate almamıştır. Halbuki tam istihdama yakın ekonomilerde asıl önemli olan, nisbî fiyat değişmelerinin üretim unsurlarını daha etkin bir biçimde dağıtmasından doğacak olan üretim artışıdır.

Massetme yaklaşımına yöneltelen bir diğer tenkit de, millî paranın değer kaybı sonucunda ortaya çıkacak değişikliklerle para miktarı ve faiz oranlarının dikkate alınmamış olmasıdır. Bu konuya değinen S.C. Tsiang ve M.C. Kemp massetme analizine faiz haddi ve para miktarındaki değişmeleri sokmaya çalışmışlardır (4).

S.C. Tsiang ve M.C. Kemp Keynezyen, genel denge analizinin altında yatan sabit faiz oranları ve para arz ve talebinin sonsuz faiz elâstikiyeti varsayımlarını kaldırarak; ekonomide istikrarsızlığın daha çok olabileceği ve ekonomiyi kontrolün daha çok gerekliliğini ortaya koyan birbirine benzer bir model geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri model kısaca şöyle özetlenebilir :

Massetmeyle faiz haddi arasında ters bir ilişki vardır. Çünkü, faiz haddi yükseldikçe yatırım ve tüketim harcamaları azalacaktır.

- (3) F. Machlup, Relative Prices and Aggregate Spending in the Analysis of Develaluation. *AER*, June 1955, V. 45., S. 225 - 78
- (4) S. C. Tsiang, The Role of Money in Trade Balance Stability - Synthesis of the Elasticity and Absorption Approaches, *American Economic Review*, December 1961, S. 912 - 936; M. C. Kemp, The Rate of Exchange, The Terms of Trade and the Balauce of Payments in Fully Employed Economics, *International Economic Review*, September 1962, s. 314 - 327

Böylece sonuçta faiz haddinin yükselmesi halinde dış dengenin lehe gelişme imkânı vardır.

Mekanizma araya paranın girmesiyle şöyle işlemektedir :

Bir kere para talebi parasal gelirle doğru orantılı değişecektir. Yani ikisi arasındaki ilişki pozatiftir. Fakat para talebiyle faiz haddi ters orantılı değişeceklerdir (negatif ilişki). Bu durum Keynezyen analizdeki muamelât saiki ile para talebinin gelirle doğru orantılı; spekülâtif saikle para talebinin faiz haddi ile ters yönde değişmesine benzemektedir.

Ekonomide para arzının sabit tutulduğu varsayılırsa; millî paranın değer kaybetmesi sonucunda ticaret dengesi lehe çevrilip parasal gelirler yükselince, muamelât saikiyle para talebi artacaktır. Ekonomide para arzı sabit varsayıldığından muamelât talebindeki bu artış ancak spekülâtif saikle tutulan paradan karşılanmak zorundadır. Bu yüzden de faiz haddi yükselecektir. Faiz haddi yükseldikçe yatırım (ve hatta tüketim harcamaları) azalacak, dış denge lehe gelişme gösterecektir. Hatta S.C. Tsiang, S.S. Alexander'in aşırı varsayımlar olarak kabul ettiği ve massetme mekanizmasının çalışmayacağını söylediği «tam istihdam halindeki ekonomilerde» ve «parasal gelir artışlarının ekonomiye çıkma meylinin negatif olduğu durumlarda» bile mekanizmanın faiz haddi ve para arzını modele sokmakla işleyeceğini belirtmektedir (5). Bu modeli işleyemez duruma getirebilecek tek etken (para arzının sabit olduğu varsayımını değiştirerek) paranın tedavül süratının değişmesidir ki, modelde onun da belirli bir sınırı aşmaması gerektiği varsayılmaktadır.

Massetme yaklaşımına yöneltilen en önemli tenkid ise; massetme yaklaşımının sadece dış denge (ödemeler bilançosu denkliği) üzerinde durduğu, ekonominin iç dengesi denilen tam istihdamı hiç dikkate almadığıdır.

III — ÖDEMELER BİLANÇOSUNA GENEL DENGE YAKLAŞIMI

Aslında ekonominin hem iç hemde dış dengesini birlikte ele alan çalışmalar, massetme yaklaşımın ileri sürüldüğü zamanlarda, J.E.

(5) Hatırlanacağı üzere S. S. Alexander unassetme mekanizmasının bu iki durumda, para arzının tam elastik olması varsayımıyla birlikte, dolaysız etkiler yardımıyla çalışacağını belirtmektedir. Halbuki S. C. Tsiang modelde sabit para arzı öngörmektedir.

Meide ve J. Tinbergen gibi iktisatçılarca yapılmıştır (6). Fakat asıl gelişme, ödemeler bilânçosuna genel denge yaklaşımıyla H.G. Johnson tarafından 1950'lerin sonunda yapılmıştır.

1) H.G. Johnson'ın yaklaşımı :

H.G. Johnson'a göre (7), ödemeler dengesini sadece dış ülkelerden elde edilen hasıla ve dış ülke mal ve hizmetlerine yapılan harcama yerine, toplam üretim (hasıla) ve toplam harcama dengesi olarak ele almak lâzımdır. Yani, ödemeler bilânçosu dengesi şöyle gösterilebilir;

$$B = Y - E$$

Burada B ödemeler bilânçosu dengesi, Y toplam hasılâ ve E toplam harcamaları göstermektedir. B'nin «açık» olabilmesi için, ekonomideki toplam harcamalarını toplam hasıladan (ekonominin ürettiklerinden) fazla olması gerekmektedir.

Ödemeler dengesini toplam hasıla ve harcama şeklinde düşünmenin, ödemeler bilânçosu açığını düzeltmede iki imkân yaratır: Üretimi (Y) artırmak veya harcamayı (E) kırmak. Ancak üretim ve harcama değişimleri çoğaltan kanalıyla birbirine bağlıdır. Yani üretimi artırmak harcamayı artıracak, harcamayı azaltmak üretimi kısacaktır. Buna rağmen H.G. Johnson'a göre üretimdeki bir artış harcama artışına sebep olsa bile, daha büyük olacak ve ödemeler bilânçosu lehde geliştirecektir. Aynı şekilde harcama azalışı, üretimi bile, bu azalış harcama azalışının yanında küçük olacak ve ödemeler bilânçosu lehde geliştirecektir. Fakat üretim artışı, harcama (talep) tarafından tayin edildiğinden, üretimi artırıcı tedbirler, talep artırıcı tedbirler olarak düşünülebilir. Böylece politikaları harcama, kısıcı politikalar ve harcama yönü değiştirici politikalar olarak toplamak mümkündür.

Harcama kısıcı yollar; para, maliye politikaları ve hatta dolaysız kontroller şeklinde düşünülebilir.

-
- (6) J. E. Meade, *The Theory of International Policy*, Vol. I, *The Balance of Payments*, London 1951; J. Tinbergen, *On the Theory of Economic Policy*, Amsterdam, 1952
- (7) H. G. Johnson «Towards a General Theory of the Balance of Payments», *International Trade and Economic Growth*, Chapter VI., s. 154 - 168, University Books, London 1965 (İlk baskısı 1958).

Harcama yönü değiştirici politikalar ise, millî paranın değerini düşürmek (devalüasyon) veya dış ticaretin dolaysız kontrolü (gümrük tarifeleri, kotalar, primler v.b.) şeklinde olabilir.

Söz konusu edilen politikalardan hangisine başvurulacağı ekonominin içinde bulunduğu durumlara göre (enflasyon, işsizlik v.b.) farklı olacaktır.

Özetle, ödemeler bilânçosunun Y ve E olarak formüle etmek dış açığın parasal nitelikte olduğunu gösterir. Eğer ekonomide ödemeler bilânçosu açığı varsa, dış açığın parasal olması yüzünden, atıl paraların piyasaya çıkışı veya kredi yaratma olayının olması gerekir. Yani, dış açık ekonominin tümünün parasal açığı olduğunu gösterir. Parasal açık karşısında toplum iki davranış gösterebilir. Birinci ihtimal, toplumun parasal açığı harcamaya dönüştürmemesidir (toplumun stok kararı). Bu durumda dış dengenin sağlanabilmesi için dışa yönelik harcamaları iç harcamalara döndürmek gayesiyle (millî paranın değerini düşürmekten ziyade) dolaysız kontroller şarttır. İkinci ihtimal toplumun parasal açığı harcamaya dönüştürmesidir (toplumun harcama kararı). Bu zamanda ise harcamaları azaltıcı veya harcamaların yönünü değiştirici politikalar uygundur. Tam istihdam şartlarında ikinci tip politikalar birincilerle desteklenirse, başarı şansı yüksektir; veya dış açığın sebep olacağı fiyat yükselişlerinden dış dengenin sağlanması beklenebilir.

H.G. Johnson'a göre ödemeler bilânçosunun sermaye kalemlerini ele almak, ekonominin büyümesinin de dikkate alınmasını gerektirmektedir. Fakat büyüme teorileri kesin çizgilerine kavuşturulmadığı için anlamı yoktur.

2) R.A. Mundell'in Modeli

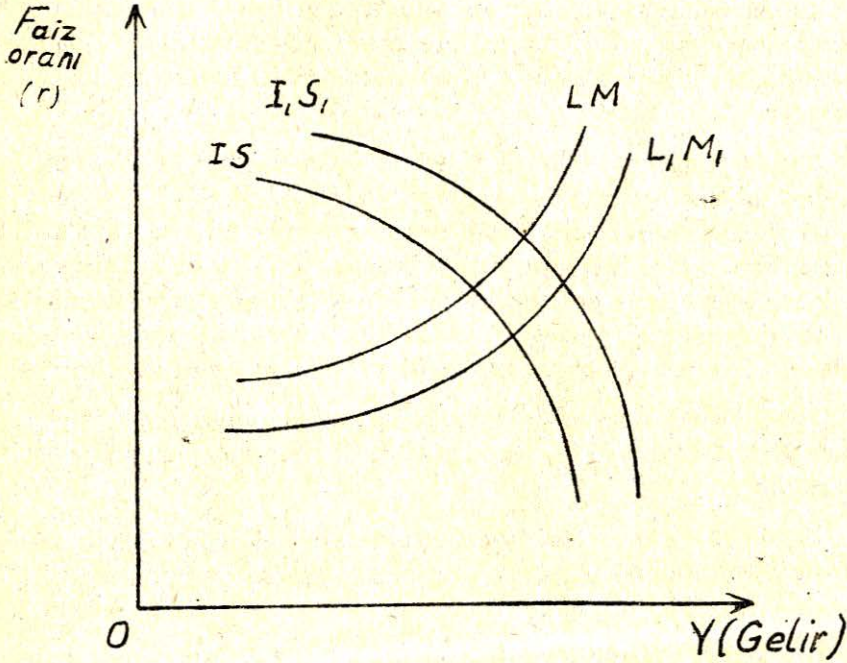
H.G. Johnson'un yaklaşımı üstüne türlü tartışmalar yapılmış; W.M. Corden (8) modeli geometrik olarak göstermeye, J.M. Fleming'e (9) modele sermaye hareketlerini sokmaya çalışmıştır. Fakat

(8) W.M. Corden, The Geometric Representation of Policies to Attain Internal and External Balance, Review of Economic Studies, Vol. 28, 1960, S. 1 - 22

(9) J.M. Fleming, Domestic Financial Policies under Fixed and under Floating Exchange Rates, International Monetary Fund Staff Papers, Vol. 9, 1962, No: 3, S. 369 - 79

asil gelişme R.A. Mundell'in yaptığı çalışmalarla ⁽¹⁰⁾ 1960 larda gerçekleşmiş, ülkelerin aynı anda hem dış ticaret dengesini sağlamalarını hem de tam istihdamı muhafaza edebileceklerini öngören, sermaye hareketlerini de kapsıyan genel denge modeli geliştirilmiştir.

Modeli H.G. Johnson'ın yaptığı gibi ⁽¹¹⁾ Hansen Hicks diapramıyla daha uygun olacaktır.



Şekil : 1

Şekil 1 den görüldüğü üzere, IS Yatırım - Tasarruf, LM Para Talebi eğrilerini göstermektedir.

- (10) R.A. Mundell, The Monetary Dynamics of International Adjustment under Fixed and Flexible Exchange Rates, Quarterly Journal of Economics, Vol. 74, 1960, No: 2; The Appropriate Use of Monetary and Fiscal Policy For International External Stability, IMF Staff Papers, Vol. 9, No: 1, March 1962, s. 70 - 79; The Crisis Problem, Monetary Problems of the International Economy, University of Chicago Press, 1968
- (11) H.G. Johnson, Theoretical Problems of the International Monetary System, Pakistan Development Review, Vol. 7, 1967, S. 1 - 28

IS eğrisinin gösterdiği gibi, düşük gelir seviyesinde faiz oranı yüksek, gelir seviyesi arttıkça ise faiz oranının düşük olacağını gösterir. Yani millî gelir seviyesi ile faiz oranı arasındaki ilişki IS eğrisine göre ters yöndedir. Çünkü düşük gelir seviyesinde tasarruflar ve dolayısıyla yatırımlar az olacağından faiz oranı yüksektir. Gelir seviyesi yükseldikçe tasarruf arzu (ve yatırım) da artacak, faiz oranı düşük olacaktır.

LS eğrisine göre ise durum tam tersinedir. Gelir seviyesi yükseldikçe para talebi de artacak, faiz oranı da yükselecektir. Gelir seviyesi düştükçe para talebi düşük olacağından faiz oranı da düşük olacaktır.

Tam istihdama gidebilmek için iki yol vardır; **birinci yol**, LM eğrisini kaydırmaktır. Böylece para arzını değiştirerek her gelir seviyesinde daha fazla para talep edilmesi sağlanabilir. Tabii likidite tuzağı halinde bu işlemeyecektir. **İkinci yol**; vergileri düşürmek ve devlet harcamalarını artırmak suretiyle IS eğrisini sağa kaydırmaktır. Bu durumda IS eğrisini, $I + G$, $S + T$ eğrisi şeklinde düşünmek gerekir ($G =$ Devlet harcamaları, $T =$ Toplam vergi gelirleri).

Bu iki yoldan hangisinin seçileceği ekonominin durumuna bağlıdır. Dikkat edileceği üzere, modelde tek ülkenin durumu ele alınmaktadır.

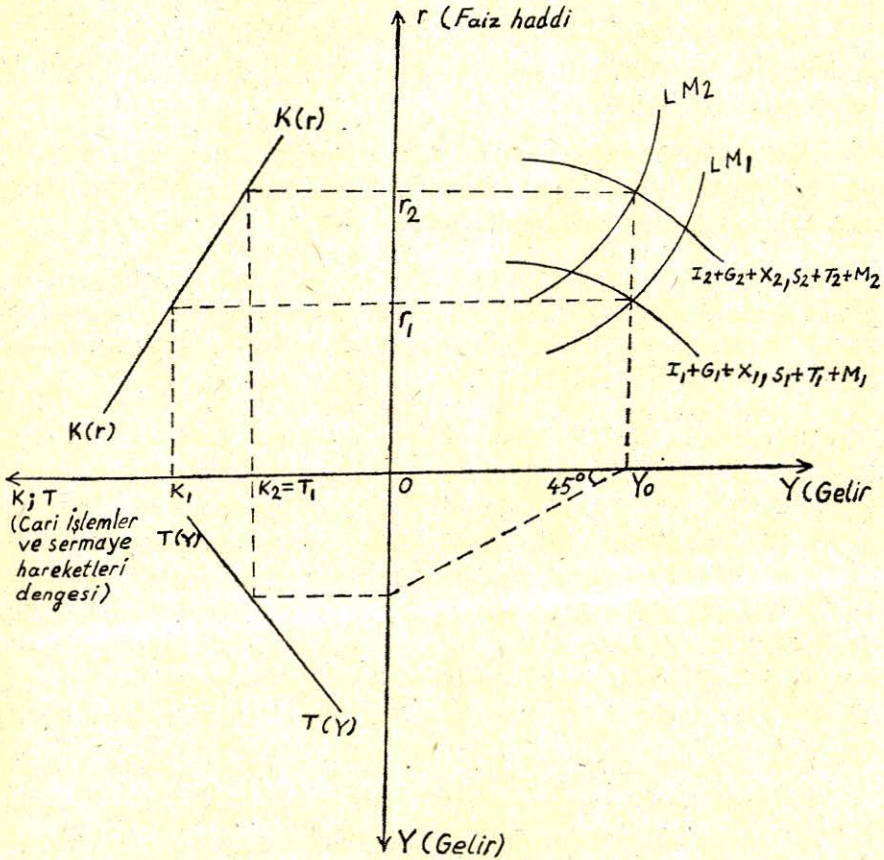
Sabit döviz kuru varsayımı altında açık ekonomi durumunu ele almak X ve M 'yi de IS eğrisine katmak gerekir. Yani $I + G + X$, $S + T + M$ eğrisi olacaktır.

İhracat (X) millî gelir karşısında sabit düşünülebilir; M (ithalat) ise millî gelir arttıkça artacaktır. Kısaca dış ticaret fazlası gelir seviyesinin azalan fonksiyonu; dış ticaret açığı gelir seviyesinin artan fonksiyonudur. Yukarıda tartıştığımız tam istihdama ulaşabilmek için takip edilecek her iki yol, dış ticaret açığına yol açacaktır.

Şekil 1'i geliştirerek, dış ticaret dengesi ve millî gelir seviyesini de diagrafı sokarak, şekil 2'yi çizebiliriz. Şekil 2'nin yardımıyla da dış ticaret açığı ile millî gelir seviyesini yükseltme (tam istihdama ulaşma) çelişkinin durumu ele alınabilir.

J. Meade'e göre döviz kurunda yapılacak değişikliklerle dış ticaret açığı kapatılabilir. Fakat bu etki $I + G + M$, $S + T + M$ eğrisini yukarı kaydırabilir. Bunun için para politikasını kısıcı tedbirler alma-

rak LM eğrisi sola kaydırılmalıdır. Böylece ülke tam istihdam noktasında kalacaktır. Kısaca, ülke döviz kurunu değiştirip millî paranın değerini düşürünce, kısıtlayıcı maliye ve para politikalarına başvurmalıdır. Fakat millî paranın değerini düşürerek (devalüasyon) belirtilen mekanizmayla dış ticaret açığına yapılan müdahale, ekonomilerin büyümesine set çekebilecek durumlar yaratabilir. Yani karışımıza tekrar dış açık ve büyüme çelişkisi çıkacaktır. Bu sorun nasıl çözülebilir?



Şekil : 2

Bu sorunun çözümünü elde edebilmek için ödemeler bilançosunun cari işlemler ve sermaye hareketleri halinde iki bölümden oluştuğunu hatırlamak gerekir. Carî işlemler açığını yukarıdaki gibi mil-

lı gelirin fonksiyonu olarak düşünmek mümkündür. Fakat dış sermaye hareketleri yurtiçi faiz haddinin dış faiz haddine oranınca tayin edilir. Böylece carî işlemler açık verse bile, sermaye hareketleri ters yönde gelişerek dış denklığı (tam istihdama ulaşmak şartıyla sağlanabilir. Örneğin, bir ekonomide tam istihdam şartları altında carî işlemler açığı normal dış sermaye girişinden fazla ise, veya carî işlemler fazlası normal dış sermaye çıkışından azsa; kısıtlayıcı para politikası ve serbest maliye politikasıyla ilk durum, serbest para politikası kısıtlayıcı maliye politikasıyla da ikinci durum düzeltilebilir.

Görüldüğü üzere, dış denge (ödemeler bilançosu denklığı) ve iç denge (tam istihdam) para ve maliye politikalarının uygun bir karışımıyla elde edilebilir.

Şekil 2'de sermaye çıkışının carî işlemler fazlasından daha büyük olduğu tipik bir ülkenin durumu ele alınmıştır (Sabit döviz kuru ve tam istihdam varsayımlarıyla).

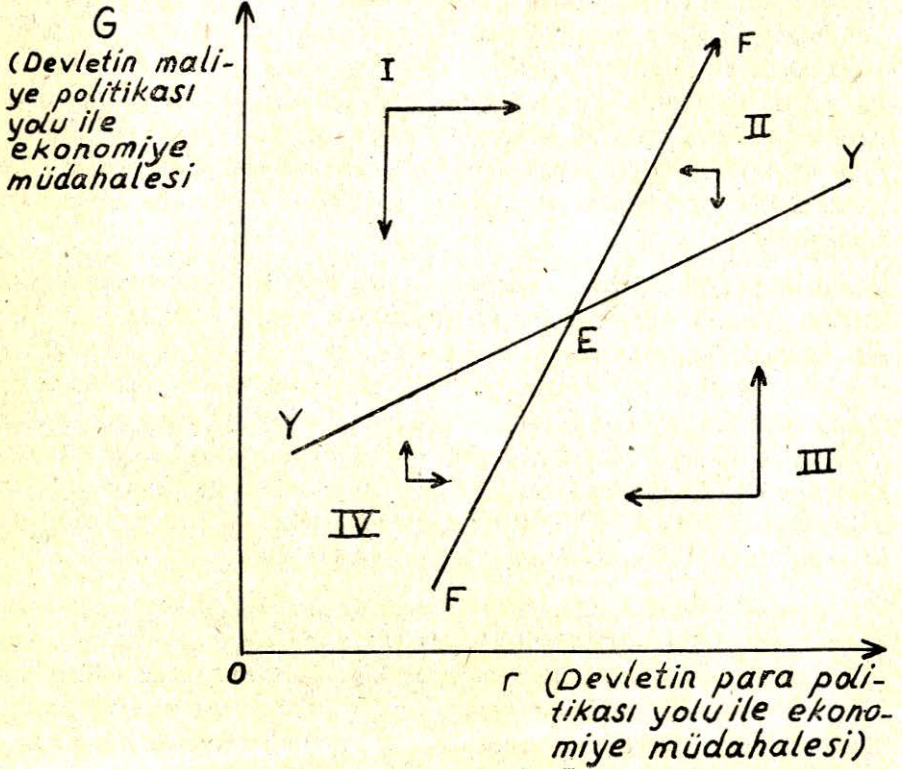
$I_1 + G_1 + X_1$, $S_1 + T_1$, TM_1 eğrileri yukarıda söz konusu ettiğimiz eğrilerdir. $K(r)$ eğrisi faiz haddi ile sermaye hareketleri ilişkisini; $T(Y)$ ise carî işlemler dengesi ile gelir ilişkisini göstermektedir.

İlk safhada, tam istihdam gelir seviyesinde OY_0 , $I_1 + G_1 + X_1$, $S_1 + T_1 + M_1$ eğrisi ile LM_1 eğrilerinin kesiştiği durumda carî işlemler fazlası (OT_1), sermaye çıkışı (OK_1) den küçüktür (faiz haddi r_1). Böylece ülkenin $OK_1 - OT_1$ kadar bir dış dengesizliği (sermaye çıkışı fazlası) vardır. Vergileri düşürmek, harcamaları arttırmakla $I_1 + G_1 + X_1$, $S_1 + T_1 + M_1$ eğrisi sağ yukarıya kaydırılabilir. ($I_2 + G_2 + X_2$, $S_2 + T_2 + M_2$) ve aynı anda para miktarı kısılıp, LM_1 eğrisi sol yukarıya kaydırılarak LM_2 haline getirilmek (tam istihdam gelir seviyesi OY_0 korumak için) suretiyle faiz oranı Or_1 den Or_2 ye yükselir.

Böylece dışarıya sermaye çıkışı OK_1 den OK_2 ye düşer. Bu noktada da $OK_2 = OT_1$ olduğundan, tam istihdam da (iç denge) para ve maliye politikalarının uygun bir karışımıyla dış denge şartı gerçekleşmiştir.

Burada üzerinde durulması gerekli bir nokta «para ve maliye politikalarının uygun bir karışımını» (the assignment problem) nasıl gerçekleştireceğidir. Genellikle düşünülen Merkez Bankalarına

para politikalarını takip etme ve dış dengeyi sağlama yetkilerinin verilmesi; Hazineye de maliye politikası aracılığıyla tam istihdamı sağlama görevinin yüklenmesidir. Şekil 3'de uyumun nasıl sağlanabileceği açıklanmaya çalışılacaktır.



Şekil : 3

Şekli daha kolay takip edebilmek için maliye politikası (devletin harcama yoluyla ekonomiye müdahalesi) G, para politikası da r (faiz haddi) değişkenleriyle gösterilmiştir.

YY eğrisi iç denklik eğrisi diye adlandırılabilir; maliye ve para politikası karışımının uyumlu bir uygulaması sonucunda elde edilecek tam istihdam noktalarının geometrik yerini yansıtır.

FF eğrisi ise dış denklik eğrisi diye adlandırılabilir; maliye ve para politikalarının uyumlu uygulaması sonucunda elde edilebilecek

dış denkliğin (carî işlemler ve sermaye hareketleriyle birlikte) sağlanacağı yerlerin geometrik yerlerini verir.

FF doğrusu YY doğrusuna göre daha dik olacaktır, çünkü YY doğrusu üzerinde sağa doğru hareket ettiğimizde (gelir ve istihdam seviyesi sabit tutulduğundan) carî işlemler de herhangi bir değişiklik olmadığı halde, faiz hallerindeki artış yüzünden sermaye girişi başlayacaktır (dış denklik bozularak). Dış dengeyi tekrar sağlamak için; devlet harcamalarını artırmak zorunluluğu vardır. Çünkü harcamalar arttıkça carî işlemler açık vermeye başlayacaktır. Bu durum sermaye girişiyle dengeye gelene kadar devam edecektir (FF eğrisinin YY eğrisiyle kesin noktası olan E de böyle bir durum söz konusudur).

Şekildeki 1. nolu bölge, dış açığın istihdam ve gelir seviyesinin tam istihdamı aşmış durumda beraber oldukları yeri göstermektedir. II. nolu bölgede ise, dış fazla, yine istihdam ve gelir seviyesinin tam istihdamın üstünde bulunduğu bölgedir. III. nolu bölgede dış fazla ve düşük istihdam (yetersiz talep) birlikte bulunmakta; IV. nolu bölge dış açık ve düşük istihdamı birlikte kapsayan yerleri göstermektedir. Kısaca YY doğrusunun sol üstü «fazla istihdam», sağ altı ise «düşük istihdam» bölgeleridir. FF doğrusunun sol üstü «dış açık», sağ altı ise «dış fazla»nın söz konusu olduğu bölgelerdir.

Üzerinde durduğumuz genel denge analizi, tek ülkeyi kapsayan bir modeldir. Halbuki diğer ülkelerin takip edecekleri maliye ve para politikalarıyla ülkenin politikası çatışabilir. Böylece arzu edilen dış ve iç dengenin birlikte sağlanması imkânsızlaşır. Bu yüzden bütün ülkelerin politikalarının uyumlu olmaları gerekir. Hepsinin aynı anda uyumlu politikalarla iç ve dış dengeyi birlikte sağlamaları gerekir. Fakat bütün ülkelerin aynı anda bu şekilde hareket etmeleri «Cournat Kanunu» na göre imkânsızdır. Çünkü her ülkenin en az iki politikal (maliye ve para) seçimi söz konusu olduğundan, «Cournat Kanunu» na göre 2n-1 politika seçimi imkân dahilinde olacaktır. Görüldüğü üzere n sayıdaki ülkelerden sadece birisinin bir tane serbest politika seçim imkânı vardır (redundant policy instrument). Bu imkân hangi ülkeye hangi politika için verilecektir? İşte uluslararası para tartışmalarının özü de burada yatmaktadır (12).

(12) İki ülkede iç ve dış dengeyi ele alan bir model ve uluslararası para tartışmaları için bkz. : H.G. Johnson, Theoretical Problems of the International Monetary System, Pakistan Development Review, Vol. 7, 1967, S. 1 - 28

IV — ÖDEMELER BİLÂNÇOSU GENEL TEORİSİNİN AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERE UYGULANABİLİRLİĞİ

Gelişmiş ülke iktisatçıları, iktisadî sorunları genellikle kendi ülkelerinin şartlarına uygun bir şekilde düşündüklerinden ileri sürülen modellerde, gelişmekte olan ülkelerin şartlarına uymayabilir. Bu yüzden ödemeler bilançosu, genel denge yaklaşımında da az gelişmiş ülkelerin şartlarına tam anlamıyla uygun olup olmadığı hususu üzerinde biraz durmak gerekir (13). Az gelişmiş ülkelerin çoğu karma ekonomi sistemini benimsedikleri için, konuyu bu şekilde ele alıp, karma ekonomiyi benimsemiş olan ülkelerin durumunu da aydınlığa çıkarmış olacaktır.

Az gelişmiş ülkelerin şartları dikkate alınıp ödemeler bilançosu denkliği tartışmaları hatırlanırsa, az gelişmiş ülkelerde iç ve dış denge sorunlarını ele almak, «ticaret hadleri - ödemeler bilançosu denkliği kalkınma»nın karşılıklı ilişkilerini kapsayan bir model geliştirmekle mümkün olabilecektir (14). Bu konuda çok şey (gelişmiş ülkeler açısından da olsa) söylenmekte ise de, henüz genel bir denge içine oturtulamamıştır (15). Söz konusu ettiğimiz daha önce yayınlanmış olan bir yazımızda «Ekonomik kalkınma - ticaret hadleri - ödemeler bilançosu denkliği» ilişkileri üzerinde yeterince durulduğundan burada tekrarlanmayacaktır.

İlişkiler incelendiğinde sorunun, gelişmiş ülkeler ödemeler bilançosu dengesi ve onların getirdiği politika araçlarından çok, az gelişmiş ülkelerin ödemeler bilançosu denkleğini kalkınmaları ile beraber nasıl çözmeleri gerektiği olduğu görülmektedir. Az gelişmiş ül-

(13) Ödemeler bilançosu genel denge yaklaşımının az gelişmiş ülkelerdeki geçerliliği üzerine bkz. : V. Savaş, Ödemeler Bilançosu Genel Teorisi ve Az gelişmiş Ülkeler, EİTİA Dergisi, C.VI., S. 1, Ocak 1970, S. 1 - 18, N. Mumcu, Uluslararası Moneter Teori, İstanbul 1972, s. 157 - 172.

(14) M.E. İyibozkurt, 1935 - 1969 Dönemi Ticaret Hadlerimiz ve İktisadî Kalkınma, Akademi C.II., Temmuz 1973, N.1., s. 30 - 65.

(15) L.A. Metzler, Tariffs, The Terms of Trade and the Distribution of National Income, Journal of Political Economy, Vol. LVII., No: 1, February, 1949, s. 1 - 29; R. Nurkse, Internal Growth and External Soluency: Conflicting Needs of Home Investment and the Balance of Payment, Bulletin of the Oxford University of Statistics, 1955, s. 38 - 50; J.R. Parkinson, The Terms of Trade and National Income, Oxford Economic Papers, June 1955, s. 177 - 196; P.T. Bauer, A Note on the Capacity to Import and Economic Development, Economic Journal, June 1961, s. 422 - 446.

kelerin ihracatlarını ve görünmeyen kalemlerini hemen geliştirmelerine imkân olmadığına ve bunların gelişmesinin kalkınmaya bağlı olduğu düşünülürse, önceliğin kalkınmaya verilmesi, ödemeler bilançosu denklliğini daha sonraki dönemlere bırakmaları gerektiği ortadadır. Fakat kalkınma gerçekleştirilirken, ödemeler bilançosu denklğine de dikkat edilmeli, döviz arttırıcı çabalar (ihracat ve görünmeyen kalemleri geliştirme) yanında, döviz tasarruf edici projeler (ithal ikamesi) üzerinde de durulmaktadır.

Tartışmaların ışığı altında iktisatçılarca gelişmiş ülkelere tavsiye edilen (harcamaları kısıcı) deflasyonist politikalar ve millî paranın değerinin düşürülmesinin (devalüasyonun) az gelişmiş ülkeler açısından önemi ne olmaktadır? Bir kere ödemeler bilançosu denklğinde tavsiye edilen harcamaları (kısıcı deflasyonist) politikaların kalkınma ile çelişkisi yüzünden az gelişmiş ülkelerin harcama kısıcı politikalarından sakınmaları gerekmektedir. Az gelişmiş ülkeler açısından harcamalar yönünde takip edilebilecek tek yol, harcamaların seyrini değiştirmek, tüketim harcamalarını kısip yatırım harcamalarını (kalkınma amaçlarına dönük olarak) arttırmak olabilir. Ayrıca kurulacak ithal ikamesi sanayilere talep yaratmak amacıyla ithalâta yönelik harcamaların yurtiçi harcamalara dönüşmesini sağlayıcı tedbirler alınabilir. Bu tedbirler gümrük tarifeleri, kotalar v.b. şeklinde olabilir.

Devalüasyona gelince; kalkınma ön plana alınınca, devalüasyonun da dış dengeyi sağlayıcı bir mekanizma olarak düşünülmemesi gerekir. Çünkü, devalüasyon tam istihdamın altında olan ekonomilerde belki ihracata dönük atıl kaynakları harekete geçirerek ihracat artışı sağlayabilir. Halbuki, az gelişmiş ülkelerin düşük seviyede tam istihdam şartlarını taşıdıkları ortadadır. Bu yüzden devalüasyonla az gelişmiş ülkelerin üretimleini ve dolayısıyla ihracatlarını arttırmaları imkânsız görünmektedir.

Kaldı ki, az gelişmiş ülkelerin tarım ve ilkel maddelerden oluşan ihracatlarının da dış talebi elâstik olmadığından, devalüasyonla ihracatlarını büyük ölçüde arttırma (fiyat düşüşü etkisini yok edecek kadar) imkânları yoktur.

Diğer taraftan, belirttiğimiz üzere, az gelişmiş ülkelerin ithalâtlarının büyük bir kısmını kalkınmaları için zorunlu sermaye malları teşkil ettiğinden devalüasyonla ithalâtın kısılması da söz konusu ol-

mayacaktır. Yani az gelişmiş ülkelerin ithalât talepleri de elâstik değildir. Kısaca, az gelişmiş ülkelerin ödemeler bilânçosu denkliği için devalüasyonda önerilecek bir politika aracı değildir.

Az gelişmiş ülkelerin sermaye hareketleri de (giriş ve çıkış) iç ve dış faiz haddi değişiklikleriyle açıklamak imkânsızdır. Az gelişmiş ülkeler, dış sermayeyi kendi ithalât ihtiyaçlarına göre tedarik etmeye çalışırlar. Bu yüzden kalkınma hedefleri ve ticaret hadlerinin aleyhe gelişmesinin ödemeler bilânçosuna etkileriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır ve bu çerçevede düşünölmek zorundadır.

V. PLANLI EKONOMİLERDE DİŞ TİCARET SORUNLARI

1) Dış Ticaret Teorisi ve Planlı Ekonomiler

Planlı ekonomiden, üretim, tüketim, dış ticaret, borç alıp - verme gibi iktisadî kararların devlet tarafından planlı şekilde etkilendiği ekonomi anlaşılmaktadır.

Planlı ekonomileri üç grupta toplamak mümkündür; a) serbest piyasa mekanizmasını benimsemiş, buna karşılık hem özel, hem de kamu sektörü için yol gösterici plan uygulayan, b) karma ekonomi sistemini benimsemiş, özel sektör için yol gösterici, kamu sektörü için emredici plan uygulayan, c) sosyalist ekonomi sistemini benimsemiş, ekonominin tümü için emredici plan uygulayan ekonomiler.

Dış ticaret teorisini (incelediğimiz üzere) iki ana gruba ayırmak imkânı vardır; «saf dış ticaret teorisi» ve «parasal dış ticaret teorisi». Saf dış ticaret teorisi, dış ticaret sorunlarını reel açıdan ele almakta; arz yönünden mukayeseli üstünlükler, vazgeçme maliyeti ve Heckscher - Ohlin teorilerini, talep yönünden ise karşılıklı talep kanunu, ticaret hadleri ve ekonomilerin iktisadî birleşmelerini inceleyen gümrük birlikleri teorisini kapsamaktadır.

Parasal dış ticaret teorisini ise, ödemeler bilânçosu, döviz kuru teorisi, ödemeler bilânçosu düzeltme mekanizmaları ve genel denge yaklaşımları ve uluslararası para sorunları oluşturmaktadır.

Serbest piyasa mekanizmasını benimsemiş, kamu ve özel sektör için yol gösterici plan uygulayan ekonomilerde, dış ticaret teorisinin tümü önemlidir. Çünkü, plan emredici değildir, kamu ve özel sektör açısından dış ticaret için yol gösterici öneriler bulunabilir. Fakat,

karma ekonomilerde, plan kamu sektörü için emredici vasfını taşıdığından, mutlaka dış ticaretinde (diğer iktisadi büyüklükler yanında) planlanması gerekir. Ama plan özel sektör için ancak hedefler ve teşvik tedbirleri getirmekten de öteye gidemez. Bu yüzden karma ekonomilerde dış ticaret teorisi hem reel hem de parasal yönüyle önemlidir.

Sosyalist ekonomilerde ise, doğal kaynaklar, sermaye devlet elindedir. Tüm ekonomiyi kapsayan plan içinde üretim ve tüketim devlet tarafından planlanır. Bunlarla uyum halinde olması gereken dış ticaret planlaması da söz konusudur. Bundan dolayı sosyalist ekonomilerde potansiyel olarak ödemeler bilançosu dengesizliği olabilirse de, fiili olarak imkânsızdır. Dış ticaret teorisinin reel yönü sosyalist ekonomiler içinde önemini korur. Ticaretin yönü, nedeni, ticarete fiyat ve hacim teşekkülleri sosyalist ülkelerde de saf dış ticaret teorisinin ışığı altında incelenebilir. Fakat, parasal dış ticaret teorisi bu tip ekonomiler için fazla bir şey ifade etmez. Gerçi sosyalist ekonomilerde değişim aracı olarak para (genellikle metal halde) veya «işgücü değer vesikası» söz konusu olabilir. Fakat bunların serbest piyasa mekanizmasını benimseyen ekonomilerin aksine hiçbir ekonomik etkinliği yoktur; Sadece değişim aracı olarak kullanılırlar.

Sosyalist ülkelerde dış ticaret faaliyetlerinin devlet kurumlarının yürütüldüğü unutulmamalıdır. Bu kurumlar kliring ofislerine benzer görevler yüklenmiştir.

Ayrıca, dış ticaret planlamasında kolaylıklar sağlayacağı için iki taraflı ticaret anlaşmalarına da büyük önem verilir. Bunun yanında «konvertibl dövizler» elde etmek için ihracatın ülkelere göre tahsis edilmesi de ele alınır. Böylece sosyalist ekonomilerde dış ticareti kontrol ve planlama da dış ticaret politikası araçlarından kota (miktar kısıtlaması), takas - kliring sistemleri ile döviz kontrolüne başvurmanın şart olduğu açıktır.

Şimdiye kadar dış ticaret teorisinin serbest piyasa mekanizmasını benimseyen ekonomilerdeki işleyişi üzerinde durduk. Zaman zaman da az gelişmiş ülkelerin özelliklerini dikkate alarak dış ticaret teorisinin işleyişini tenkid veya tamamlamaya çalıştık. Şimdi ise planlı (karma veya sosyalist) ekonomilerin üzerinde durduklarını belirttiğimiz «dış ticaret planlaması» na değinerek, dış ticaret teorisi

hakkındaki bilgilerimizi bütünleştirmeye çalışalım. Şunu da hemen belirtelim ki, dış ticaret planlamasına rağmen ödemeler bilânçosunun dengeye gelmesi yine de güç olmaktadır (16).

2) Dış Ticaret Planlaması :

Dış Ticaret Tahminlerinin Hazırlanışı :

Ödemeler bilânçosunun bütün kalemleri (dış ticaret, görünmeyen kalemler sermaye hareketleri v.s.) üzerinde durulmakla beraber, başlıca ihracat, ithalât ve döviz planları planın en önemli noktalarını teşkil eder. (17).

a) **Ihracat planı** : ihracat miktarının tahmin için yapılır. ihracatın doğru tahmin edilebilmesi, üretim ve dış talep tahminlerinin gerçekleşmesine bağlıdır. Ayrıca, gelir artışları dolayısıyla yurtiçi talebin ne kadarının ihraç mallarına yöneleceğinin de tahmin edilmesi gerekir.

b) **İthalat planı** : Ülkenin yatırım, tüketim, ara ve ham maddelelere olacak ithalât talebini tahmin etmektir. Burada, büyüme hızından başka, gelir artışları dolayısıyla artması muhtemel marjinal ithal meylinin de dikkate alınması gerekir. Ayrıca ithal ikamesi sanayilerin durumu da ithalât planının içinde yer alabilir.

c) **Döviz planı** : İthalat (takas, kliring ve kredi anlaşmaları dışında) gerekli dövizin, dış borç ana para taksit ve faizlerinin tahmin edilmesidir.

Sosyalist ekonomilerde ayrıca «ithal mallarının dağıtım planı» ve «ithal ve ihraç malları taşıma planları» üzerinde de titizlikle durulur.

(16) J. Viner, International Trade and Economic Development, Oxford 1970 (ilk baskısı 1953), s. 74 - 93, I. Fabinc, Yugoslav Dış Ticareti ve Sosyalist Bir Ekonomide Dış Ticaret ve Ekonomik Kalkınma - Polonya Tecrübesi - Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme, İstanbul 1969, s. 236 - 261.

(17) N. Serin, Dış Ticaret Planlaması, SBF Dergisi, Cilt XX, Eylül 1965, No. 3, s. 35 - 54.

3) Dış Ticaret Planlamasında Kullanılan Teknikler

Dış ticaret (ithalat, ihracat, döviz v.b.) planlamasında, eski yıllara ait serilerden de yararlanılarak birçok teknik kullanılabilir. Biz burada proje değerlemesinde kullanılan ödemeler bilançosu kriterlerinden bazıları ile dış ticaret tahminlerinin ekonomideki diğer iktisadî büyüklüklerle (üretim, tüketim vb.) uyumunu sağlayan girdi-çıkıtı analizi üzerinde duracağız.

A) Yatırım Projelerinin Değerlemesinde Ödemeler Bilançosu Kriterleri

Yatırım projesini belli bir yerde tesis edilerek ekonomiden insangücü, hammadde, mamul madde ve sermaye malları alarak ve bunlar üzerinde belirli bir teknolojiyi uyguladıktan sonra yine ekonomiye mal ve hizmet arzedecek mevcut ve gelecekteki talebin belli bir kısmını karşılamaya yönelmiş faaliyetleri müteşebbüs veya toplum yararına en az fedakârlıkla sağlamak amacıyla önceden yapılan çalışmaların tümüne proje çalışmaları ve bu çalışmaların çeşitli alternatifler içinden en iyisini seçecek biçimde formüle edilmesi diye tanımlamak mümkündür ⁽¹⁸⁾.

Bu tanımdan proje hazırlamanın; talep tahmini, kapasite tayini, kuruluş yeri etüdü, teknik (mühendislik) çalışmalar, maliyet ve finansman planı, proje değerlemesi şeklinde olması gerekeceği açıktır.

Son sayfayı teşkil eden proje değerlendirme safhası, mikro ve makro yönden yapılmaktadır. Dış ticaret planlamasında dikkate alınması gerekli kriterler, proje değerlemesinin makro safhasında görülür. Bu kriterlere, «projenin millî ekonomi açısından değerlendirilmesinde ödemeler bilançosu kriterleri» denmektedir ⁽¹⁹⁾. Yukarıda tartışığımız üzere, proje değerlendirilmesinde bu kriterlere başvurmanın nedeni; döviz planlamasının ekonomi için çok önemli olması ve dövizden en yüksek verimin elde edilmeye çalışılmasıdır.

(18) DPT, Yatırım ve Proje Tanımı, Aralık 1968, Ankara

(19) Devlet Yatırım Bankası, Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi, C.I ve II, Ankara 1970, Birleşmiş Milletler (Çev. Lutfullah Tanker ve İmdat Osmanağaoğlu), İktisadî Kalkınma Projeleri İçin El Kitabı, Ankara 1967.

Her yatırım projesinin ödemeler bilânçosu üzerine olumlu ve olumsuz etkileri olur. Olumlu etki, ihracat artışı ile elde edilen döviz kazancıyla, ithalât ikamesi yoluyla sağlanan döviz tasarrufundan ibarettir. Olumsuz etki ise, projenin gerek kuruluş gerekse faaliyet yıllarında ihtiyacı olan döviz harcamalarıdır. Olumlu ve olumsuz etki arasındaki fark da ödemeler bilânçosu net etkisini meydana getirir.

Ödemeler bilânçosunun olumlu veya olumsuz dolaysız etkileri yanında, dolaylı olarak döviz kazancı veya kaybı gerektiren projeler de bulunabilir. Örneğin, bir proje önceden ihraç edilmekte olan ham ve ara mallarını girdi olarak kullanarak ihracattan elde edilen döviz azaltabilir; veya bir ülkede herhangi bir maddenin çıkarılışı enerji eksikliği veya ulaştırma hizmetlerinin yetersiz olması yüzünden yapılamıyorsa, buna imkân hazırlayan enerji ve ulaştırma projeleri, bu maddenin ihracına sebep olarak, ülkenin döviz kazancını dolaylı olarak arttıracaktır. İşte, bütün dolaysız olumlu ve olumsuz etkilerinin hesaplanması yanında projenin olumlu ve olumsuz ödemeler bilânçosu etkileri de dikkate alınmaya çalışılmalıdır.

Ödemeler bilânçosu kriterlerinden belli başlı üç tanesinden söz edilebilir.

a) Döviz Olarak Hasıla/Girdi Oranı : Projenin ömrü boyunca ödemeler bilânçosunda sağlayacağı olumlu etkilerin bugünkü değerinin, projenin ömrü boyunca ödemeler bilânçosuna yapacağı olumsuz etkilerin bugünkü değeri ile kuruluş sırasında döviz olarak yapılan harcamaları toplamına oranlanması suretiyle elde edilir. Oran aşağıdaki formülle ifade edilebilir.

$$D = \frac{(E_0)^i}{(1+r)^i} \text{ Burada, } \frac{(E_z)^i}{(1+r)^i} + K_d$$

D = Döviz olarak hasıla girdi oranı,

E_0 = Projenin ödemeler bilânçosu üzerindeki olumlu etkisi,

E_z = Projenin ödemeler bilânçosu üzerindeki olumsuz etkisi,

n = Projenin ömrü,

K_d = Projenin kuruluşu sırasında döviz olarak yapılan harcamaları,

r = İskonto oranını, göstermektedir. Döviz olarak hasıla/girdi oranında üzerinde durulması reken r dir. r 'nin faiz haddine eşit olacağı düşünülebilirse de ülkede döviz sermayeye oranla daha kıtsa, r 'yi faiz haddinden yüksek olarak almak gerekir.

Döviz olarak Hasıla/Girdi.

Kriterin değerlendirilmesinde D değerlerinden yüksek olanlarının tercih edilmesi lâzımdır.

b) Projenin döviz olarak geri ödeme süresi :

Projenin kuruluşu sırasında döviz olarak harcamayı gerektiren kısmının, projenin ödemeler bilançosuna net olumlu etkisine oranlanmasıyla elde edilir :

$$S = \frac{K_d}{E_0 - E_z}$$

Burada S projenin döviz olarak geri ödeme süresidir. Proje değerlendirilirken S 'lerin küçük değerlerde olanlarının tercih edilmesi gerekir.

c) Projeye ayrılan dövizin marjinal verimliliği :

$$K_d = \frac{(N_0)^i}{(1 + r)^i}, \text{ formülünde}$$

r = projeye ayrılan dövizin marjinal verimliliğini bulup, yüksek olanlarına öncelik vermelidir. Formülde N_0 projenin ödemeler bilançosu üzerindeki net olumlu etkisini temsil etmektedir.

B) Girdi - Çıktı Analizi

Girdi - Çıktı tablosu (Tablo) herhangi bir sektörün üretimini iki yönden yansıtır ⁽²⁰⁾. Birincisi kullanım yönüdür; Girdi - Çıktı

(20) Girdi/Çıktı genel analizi için bkz. : H.B. Chenery and P. Clark, *Inter-industry Economics*, New York, 1959; Planlı Ekonomiye Uygulanması-

tablosundaki sütunlardaki veriler ilgili sektörün ara mallar talebi, tüketim, yatırım, ihracat ve (—) ithalât olarak kullanımını yansıtır. İkincisi ise üretim yönüdür; Girdi - Çıktı tablosunun her sırasındaki veriler, ilgili sektörün diğer sektörlerden aldığı girdiler ile katma değerini gösterir.

Sütunlar dikkate alınırsa;

i sektörünün yurt içi toplam üretimi X_i ,

$$X_i = X_{ij} + X_{ic} + X_{ig} + X_{iL} + X_{iE} - X_{iM}$$

olacağı açıktır. Burada,

X_{ij} i sektörünün j sektöründen toplam ara malı talebi,

X_{ic} i sektörünün özel tüketimini,

daki sorunlar için; V.G. Treml, D.M. Gallik, B.L. Kostinsky, K.W. Kruger, The Structure of The Soviet Economy - Analysis and Reconstruction of the 1966, Input - Output Table, New York, 1972, (Girdi/Çıktı tablosunda dış ticaret; s. 147 - 180).

TABLO

VEREN SEKTÖRLER	ALAN SEKTÖRLER	ARA TALEP					TÜKETİM					
		1	2	..	j	..	TL	YATIRIM İHRACAT İTHALÂT TOPLAM			ÜRETİM	
								ÖZEL	KAMU	(-)		
ÜRETİLMİŞ GİRDİLER	1	X_{11}	X_{12}	..	X_{1j}	..	X_{1n}	X_{1c}	X_1	X_1	X_1	X_1
	2	X_{21}	X_{22}	..	X_{2j}	..	X_{2n}	X_{2c}	X_2	X_2	X_2	X_2

	t	X_{t1}	X_{t2}	..	X_{tj}	..	X_{tn}	X_{tc}	X_t	X_t	X_t	X_t

	n	X_{n1}	X_{n2}	..	X_{nj}	..	X_{nn}	X_{nc}	X_n	X_n	X_n	X_n
KATMA DEĞER	ÜCRET	W_1	W_2	..	W_j	..	W_n	W_c	W			W
	RANT	R_1	R_2	..	R_j	..	R_n	R_c	R			R
	FAİZ	D_1	D_2	..	D_j	..	D_n	D_c	D			D
	KÂR	P_1	P_2	..	P_j	..	P_n	P_c	P			P
TOPLAM ÜRETİM	X_1	X_2	..	X_j	..	X_n	C	G	I	E	M	X

- X_{iG} i sektörünün kamu tüketimini,
 X_{iI} i sektörünün yatırımını,
 X_{iE} i sektörünün ihracatını,
 X_{iM} i sektörünün ithalatını göstermektedir.

i sektörü için yazdığımız bu eşitliği i'den n'e kadar olan sektörler için yazmak mümkündür. Böylece tabloda görüldüğü üzere, tüm sektörlerin durumu matris halinde gösterilebilir.

Girdi - çıktı tablosunun planlamada kullanımına gelince,

Eğer i sektörünün j sektöründen toplam ara malı talebini X_{ij} nin, toplam üretimle X_i bağlantı katsayısı a_{ij} ile gösterilirse,

$$X_{ij} = a_{ij} X_i \text{ olur.}$$

a_{ij} teknik katsayı olduğu için planlanacak verilerin tahmininde istemin dışında yapılacak araştırmalarla saptanır. Böylece, yukarıdaki eşitliğimiz,

$$X_i = a_{ij} X_j + X_{iC} + X_{iG} + X_{iI} + X_{iE} - X_{iM} \text{ olacaktır.}$$

X_{iC} , X_{iG} , X_{iI} , X_{iE} ve X_{iM} de çeşitli şekillerde saptanabilir.

Böylece yukarıdaki eşitlik n bilinmeyenli n tane simultane denklem haline gelir ve n bilinmeyeninde çözüm imkânı ortaya çıkar.

Dış ticaret planlamasında X_{iC} , X_{iG} , X_{iI} den X_{iE} ve X_{iM} 'in tahmini önemlidir.

Ihracat büyük ölçüde, yabancı ülke şartları tarafından tayin edildiğinden, özellikle dış şartlar dikkate alınarak tahmin edilecektir. Bu arada yurtiçi şartlarında muhakkak ki dikkate alınması lâzımdır.

İthalât ise yurtiçi şartlara oldukça bağlıdır. Örneğin yurtiçi üretim seviyesi (yani gelir) ithalât miktarına etki edecektir. Bu yüzden ithalât planlamasında; ithalâtle, üretim arasında bir bağlantı kurulması gerekir. Eğer bu bağlantı M_{ij} (i sektörünün j sektöründe meydana gelen üretim artışına göre ithal meyli) ise, j sektörünün toplam üretiminin i sektöründe sebep olduğu ithalât,

$$M_{ij} = m_{ij} X_j \text{ dir.}$$

m_{ij} nin hesabında geçmiş yılların rakamlarından faydalanılabılır.

Böylece, girdi-çıktı sistemi yardımıyla ithalât ve ihracatın ekonominin diğer iktisadî verileriyle uyumunu sağlamak mümkün olur.

Girdi - çıktı tablosunun toplam sütunundan yararlanmak, ilk ele aldığımız eşitliğe benzer şekilde, dış ticaret dengesini;

$$E - M = X - (X_j + C + G + I) \text{ olarak yazabiliriz.}$$

Yani, dış ticaret dengesi toplam üretimden (talepten), toplam ara mallar talebi, tüketim ve yatırım toplamı farkına eşittir. Bu da hatırlanacağı üzere S.S. Alexander ve H.G. Johnson'un ödemeler bilançosu genel denge teorisine getirdikleri yaklaşımdan ibarettir.

VI — SONUÇ

Görüldüğü üzere serbest piyasa mekanizmasını benimseyen ekonomilerde teorik olarak genel denge mümkündür. Planlı ekonomilerde potansiyel olarak ödemeler bilançosu dengesizliği olabilir. Fakat fiilî olarak böyle bir dengesizlik söz konusu değildir.

Az gelişmiş ülkelerde ise sorunun çözümü gayet güç görünmektedir. Dış ticaret politikası araçlarının (dolaylı ve dolaysız) bu ülkelerde yoğun bir şekilde uygulanması da durumu teyid etmektedir.

